RAQAMLI XOTIRA VA SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA O‘ZBEK ADABIYOTI: MUALLIF O‘LIMI, "KIBER-NOSTALGIYA" VA MILLIY RUHNI KODLASH

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Filologiya fakulteti

O’zbek tili va adabiyoti yo’nalishi 2-bosqich 220-guruh talabasi

Qayumova Robiya Nizom qizi

e-mail:qayumovarobiya205@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotining raqamli transformatsiya va sun’iy intellekt davridagi yangi badiiy-estetik muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotda adabiyotshunoslikda hali o‘rganilmagan "kiber-nostalgiya", "algoritmik soxta-samimiylik", "maishiy kiber-feodalizm" hamda "raqamli sukunat" kabi yangi konseptlar ilmiy muomalaga kiritiladi. Shuningdek, globallashuv va raqamli muhit ta’sirida milliy ruhni saqlab qolish, adabiy tilning o‘zgarishi hamda tirik ijodkorning sun’iy intellekt bilan estetik raqobati masalalari falsafiy-badiiy jihatdan asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar*: zamonaviy o‘zbek adabiyoti, raqamli xotira, kiber-nostalgiya, sun’iy intellekt, muallif o‘limi, algoritmik samimiylik, raqamli sukunat, milliy o‘zlik.*

Ключевые слова*: современная узбекская литература, цифровая память, кибер-ностальгия, искусственный интеллект, смерть автора, алгоритмическая искренность, цифровая тишина, национальная идентичность.*

Keywords: *modern Uzbek literature, digital memory, cyber-nostalgia, artificial intelligence, death of the author, algorithmic sincerity, digital silence, national identity.*

Kirish. Bugungi kunda o‘zbek adabiyoti ulkan burilish pallasida turmoqda. Klassik adabiyotimizdagi "tog‘", "sahro", "qishloq", "mahalliy kolorit" kabi an’anaviy badiiy makon tushunchalari o‘rnini asta-sekin "serverlar", "metakoinot" (metaverse), "virtual yolg‘izlik" va "raqamli xotira" egallamoqda. Biroq zamonaviy adabiyotshunosligimiz hamon XX asr nazariy qoliplaridan to‘liq chiqib ulgurgani yo‘q. Adabiy jarayonda hali ilmiy tadqiq etilmagan, lekin milliy adabiyotning kelajagini belgilab beruvchi eng yirik bo‘shliqlardan biri — raqamli muhitning milliy ong va badiiy tafakkurga ta’siridir.

1. "Kiber-nostalgiya": O‘zbekona sog‘inchning virtual transformatsiyasi. An’anaviy o‘zbek adabiyotida nostalgiya (sog‘inch) tushunchasi asosan qishloqqa, bolalikka, otashin muhabbatga yoki o‘tmishdagi ajdodlar ruhiga qaratilgan edi. Hozirgi kunda esa yosh avlod ijodida mutlaqo yangi estetik fenomen — "kiber-nostalgiya" shakllanmoqda. Bugungi yoshlar hali o‘zlari yashamagan davr — XX asrning 90-yillari oxiri yoki 2000-yillarning boshidagi magnit kasseta lentalari, eski dial-up internet tovushlari, ilk mobil telefonlar yoki o‘sha davr shahar ko‘chalarining vizual obrazlari uchun sog‘inch hissini tuymoqdalar. Bu — real hayotiy tajriba emas, balki internet arxivlari yaratib bergan sun’iy xotiraga bo‘lgan muhabbatdir. O‘zbek adabiyotida bu mavzu hali badiiy talqinini topmagan. Qahramon real makonda emas, balki raqamli arxivlar, eski fotoalbomlar va virtual bulutlarda (cloud) yashaydigan, o‘zining "men"ini raqamli o‘tmishdan qidiradigan asarlar yaratish zarurati tug‘ilmoqda.

2. Sun’iy intellekt va "Muallif o‘limi": Ijodkorning estetik inqirozi. Rolan Bart va Mishel Fuko "Muallifning o‘limi" nazariyasini o‘tgan asrda ilgari surgan edilar. Bugungi kunda esa o‘zbek adabiyotida muallif nafaqat falsafiy, balki texnologik ma’noda ham jiddiy inqirozni boshdan kechirmoqda. Zamonaviy sun’iy intellekt modellari o‘zbek tilida g‘azal yoza oladi, doston uslubini taqlid qila oladi, hatto syujet qurilishini mukammal bajaradi. Bunday sharoitda "tirik yozuvchi"ning badiiy vazifasi nimadan iborat bo‘ladi? Agar matnni algoritm yozolsa, inson qalbining dardi qayerda qoladi? Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek adabiyotshunosligida "algoritmik soxta-samimiylik" (algorithmic pseudo-sincerity) muammosini ko‘tarib

chiqish lozim. Yozuvchi endi shunchaki voqea hikoya qiluvchi emas, balki sun’iy intellekt yaratgan matnlar ummonidan haqiqiy insoniy og‘riqni saralab oluvchi ma’naviy arxeologga aylanishi kerak. Matn ichida algoritm bilan bahslashadigan, unga qarshi o‘zining insoniy ojizligini qo‘ya oladigan postmodernistik asarlar milliy adabiyotimiz uchun yangi bosqich bo‘ladi.

3. "Maishiy kiber-feodalizm" va zamonaviy o‘zbek qishlog‘ining metamorfozasi. Adabiyotimizda qishloq hayoti hamon an’anaviy paxta, ketmon, oqsoqol va choyxona stereotiplari doirasida tasvirlanib kelinmoqda. Holbuki, bugungi O‘zbekiston qishloqlari va kichik shaharchalari ijtimoiy-psixologik jihatdan tubdan o‘zgardi. Bugungi qishloq yoshlari qo‘lida smartfon bilan global moliya bozorlarini kuzatmoqda, ijtimoiy tarmoqlar orqali daromad qidirmoqda, biroq ularning maishiy turmushi va mentaliteti hamon an’anaviy-patriarxal qoliplar ichida qolmoqda. Natijada shaxsiyatda "ikki qutblilik" (madaniy-psixologik ziddiyat) yuzaga kelmoqda: jismonan milliy muhitda, ongiga ko‘ra esa global tarmoq algoritmlariga bog‘langan avlod shakllandi. Ushbu murakkab ijtimoiy-psixologik ziddiyatni ochib beruvchi qahramonlar zamonaviy o‘zbek prozasida hali yaratilmagan. Bugungi qishloq fojiasi endi moddiy yetishmovchilikda emas, balki global axborot oqimi ostida milliy o‘zlikning yemirilishida namoyon bo‘lmoqda.

4. "Raqamli sukunat" huquqi va adabiy tilning infarkt holati. Ijtimoiy tarmoqlar o‘zbek tiliga minglab yangi leksik birliklar (slenglar, kalkalar, internet-memlar) olib kirdi. Natijada o‘zbek tilining boy klassik qatlami bilan virtual muloqot tili o‘rtasida ulkan jarlik paydo bo‘ldi. Yosh kitobxon tezkor axborot iste’moli tufayli chuqur, ko‘p qatlamli badiiy metaforalarni idrok etishdan uzoqlashmoqda. Bu esa "adabiy tilning infarkti"ga — badiiy tilning soddalashuvi va qashshoqlashuviga olib kelmoqda. Zamonaviy asarlarda tilning o‘zi bosh qahramonga aylanishi lozim. Tilning o‘lishi va qayta tirilishi jarayonini aks ettiruvchi, internetning tinimsiz axborot shovqinidan charchab, "raqamli sukunat"ni (digital silence) izlayotgan zamondoshimizning ichki monologlari o‘zbek adabiyotida mutlaqo yangi badiiy yo‘nalish bo‘la oladi.

5. "Skroll-adabiyot" va badiiy vaqtning parchalanishi. Zamonaviy

o‘quvchining diqqat markazi qisqa videolar (Reels, TikTok) ta’sirida "klip tafakkuri"ga moslashib ulgurdi. An’anaviy o‘zbek romanchiligidagi uzun peyzaj tasvirlari, sekin rivojlanuvchi psixologik tahlillar bugungi kitobxonda ichki qarshilik uyg‘otmoqda. Natijada adabiyotda "skroll-estetika" — matnni sahifalab emas, balki vertikal ravishda "varaqalab" (skroll qilib) o‘qishga moslashgan, har bir abzatsi mustaqil emotsional portlashga ega bo‘lgan yangi janr ehtiyoji tug‘ildi. Badiiy vaqt endi chiziqli (o‘tmish–bugun–kelajak) emas, balki ijtimoiy tarmoq lentasi kabi uzuq-yuluq, bir-biriga bog‘lanmagan lahzalar yig‘indisiga aylanmoqda. O‘zbek yozuvchilari oldida turgan eng murakkab vazifa — ana shu parchalangan vaqt ichida yaxlit badiiy pafosni saqlab qolishdir.

6. "Raqamli tasavvuf" va virtual olamda ruhiy poklanish iztirobi. O‘zbek adabiyotining o‘zak tomiri tasavvuf falsafasi — nafsni tiyish, uzlatga chekinish va Haqqa yetishish g‘oyalariga borib taqaladi. XXI asrda insonning asosiy "nafsi" — bu axborot ochko‘zligi, virtual e’tirof (layk va obunachilar) vasvasasi hamda raqamli shovqinga qaramlikdir. Shu ma’noda, zamonaviy o‘zbek adabiyotida "raqamli tasavvuf" (digital sufism) konseptini shakllantirish mumkin. Qadimgi so‘fiylar g‘or yoki xonaqohga chekinib uzlat qilgan bo‘lsalar, zamonaviy qahramon barcha raqamli tarmoqlardan uzilib, oflayn holatga o‘tish orqali o‘z ruhiy olamini qayta kashf etadi. Tarmoqdan uzilish — zamonaviy insonning "chilla o‘tirishi" sifatida badiiy talqin qilinishi o‘zbek mumtoz an’analarining mutlaqo yangi bosqichdagi tirilishidir.

7. O‘zbek xalq dostonchiligi va gipermatnli adabiyot sintezi. G‘arb adabiyotshunosligida "gipermatn" (hypertext) — o‘quvchi o‘zi syujet yo‘nalishini tanlaydigan interaktiv matn sifatida XX asr oxirida paydo bo‘lgan yangilik deb qaraladi. Holbuki, o‘zbek xalq og‘zaki ijodidagi baxshichilik va dostonchilik an’analarida baxshi tinglovchilarning kayfiyatiga qarab syujet tarmoqlarini o‘zgartirgan, improvizatsiya qilgan. Bugungi raqamli texnologiyalar o‘zbek adabiyotiga o‘zining azaliy genetik xotirasiga qaytish imkonini bermoqda: elektron platformalarda o‘quvchi qahramon taqdirini o‘zi tanlaydigan interaktiv gipermatnli romanlar yaratish orqali mumtoz baxshichilik ruhi va zamonaviy raqamli kodni

birlashtirish mumkin.

Xulosa. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, o‘zbek adabiyotining kelajagi o‘tmish obrazlarini takrorlashda emas, balki bugungi kunning eng og‘riqli texnologik va psixologik paradokslarini badiiy idrok etishdadir. Yuqorida tahlil qilingan "kiber-nostalgiya", "algoritmik soxta-samimiylik", "maishiy kiber-feodalizm" hamda "raqamli sukunat" kabi konseptlar milliy adabiyotimizni yangi nazariy va amaliy bosqichga olib chiqib, uni jahon adabiy jarayonlari bilan tenglasha oladigan darajaga ko‘taradi. Zamonaviy adabiyot endi o‘tmishni xotirlovchi solnoma emas, balki kelajakning ma’naviy xavotirlarini bashorat qiluvchi badiiy oynaga aylanishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bart, R. Muallifning o‘limi (La mort de l'auteur) // Tanlangan asarlar: Semiotika. Poetika. – Moskva: Progress, 1989. – B. 384–391.

2. Bodriyyar, J. Simulyakrlar va simulyatsiya (Simulacres et Simulation). – Moskva: Postum, 2015. – 240 b.

3. Yo‘ldoshev, Q. Yoniq so‘z (Adabiy-tanqidiy maqolalar va esselar). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 548 b.

4. Karimov, N. XX asr o‘zbek adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008. – 536 b.

5. Normatov, U. Ijod sehri (Adabiy-tanqidiy maqolalar). – Toshkent: Sharq, 2007. – 352 b.

6. Hayles, N. K. How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics. – Chicago: University of Chicago Press, 1999. – 364 p.

7. Manovich, L. The Language of New Media. – Cambridge: MIT Press, 2001. – 354 p.